

Історичний журнал

НАУКОВЕ
ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНЕ
ВИДАННЯ

2006

Історичний журнал

НАУКОВЕ
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ
ВИДАННЯ

Державне спеціалізоване
видавництво «Вища школа»
Інститут політичних
і етнопатристичних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

2006

ЗМІСТ

CONTENTS

СТАТТІ ТА НАУКОВІ РОЗВІДКИ		ARTICLES AND SCIENTIFIC RESEARCH
<i>Кармазіна М.</i> Партійний вимір російського націоналізму в Україні	3	<i>Karmazina M.</i> The Party Measure of Russian Nationalism in Ukraine
ПОВІДОМЛЕННЯ		REPORTS
<i>Щербина В.</i> Деякі аспекти ролі держави в ПЕК Росії (1991–2006 рр.)	15	<i>Scherbyna V.</i> About State Role in Russian Fuel and Energy Complex
<i>Романько О.</i> Забутий урок Ялтинської конференції	26	<i>Roman'ko O.</i> Forgotten Lesson of the Yalta Conference
<i>Ротар Н.</i> Участь громадян України в обговоренні політреформи	35	<i>Rotar N.</i> Ukrainian Citizens Discuss the Political Reform
Трибуна молодого науковця		TRIBUNE OF THE YOUNG SCIENTIST
<i>Курас А.</i> Внутрішня ситуація в Лівані та її міжнародні наслідки	47	<i>Kuras A.</i> Internal Situation in Lebanon and its International Effects
ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І МЕТОДИКА ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ		HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY AND METHODS OF THE HISTORICAL RESEARCH
<i>Ясь О.</i> Поняття «стиль мислення»: функціональність, зміст, інструментальний потенціал	52	<i>Yas' O.</i> «Style of Thinking» as the Definition: Functionality, Substantiality, and Instrumental Potential
<i>Дорохіна Т.</i> Редакційна політика часопису «Визвольний шлях» (друга половина 50-х – кінець 70-х років)	62	<i>Dorokhina T.</i> Editing Policy of the Journal «Vyzvol'nyi Shlyakh» (Second Half of 1950's – End of 1970's)
<i>Куций І.</i> Галицьке русофільство ХІХ ст.: генеза історичної свідомості	72	<i>Kutsyi I.</i> Galician Russophilism of the XIXth Century: Genesis of Historical Consciousness
ІСТОРИЧНІ ПОРТРЕТИ		HISTORICAL PORTRAITS
<i>Казакевич О.</i> Павло Житецький (до 170-річчя з дня народження)	84	<i>Kazakevych O.</i> Pavlo Zhytetskyi (to 170th Anniversary of Birth)
ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ		DOCUMENTS AND MATERIALS
<i>Сергієвичук В.</i> Турецький вектор українських самостійників	88	<i>Serhiyevychuk V.</i> The Turkish Vector of Ukrainian «Samostiynyks»
ПАМ'ЯТАЄМО	105	REMEMBER
РЕЦЕНЗІЇ		REVIEWS
<i>Головченко В.</i> Володимир Винниченко: спроба політичного портрета	106	<i>Holovchenko V.</i> Volodymyr Vynnychenko: Attempt of Political Portraying
<i>Дедков М.</i> Особливості вітчизняної етнополітики: новий ракурс	109	<i>Dyedkov M.</i> Home Ethno-Political Features: a New Look
<i>Верба І.</i> Молодий українській дипломатії присвячується	111	<i>Verba I.</i> To Young Ukrainian Diplomacy is Dedicated
<i>Шевчук А.</i> Перша спроба проаналізувати замовчуване	116	<i>Shevchuck A.</i> The First Attempt to Analyzing of Suppressed
<i>Алексєєв Ю.</i> Європа стає ближчою	116	<i>Alexeyev Y.</i> Europe Becomes Closer
<i>Гусєв В., Терес Н.</i> Світло університетських образів	117	<i>Husiev V., Teres N.</i> The Universities Images Shining
<i>Чувпило О.</i> Про деякі тенденції в галузі сучасного сходознавства	118	<i>Chuppylo O.</i> About Some Tendencies in Modern Oriental Studies
НАУКОВЕ ЖИТТЯ		SCIENTIFIC LIFE
<i>ПЕРЕВЕЗІЙ В.</i> Наукова конференція до 15-річчя незалежності України	121	<i>Perevesiy V.</i> Conference to 15th Anniversary of Ukrainian Independence
<i>Рибченко Л.</i> Виставка «Карпатська Україна: у пошуках історичної долі (1938–1945 рр.)»	123	<i>Rybchenko L.</i> The Exhibition «Carpathian Ukraine: in Search of Historical Destiny»
Перелік статей, опублікованих в «Історичному журналі» у 2006 р.	126	The list of articles which were published in «Historical Journal» in the 2006
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	128	BOOKSHELF

Шеф-редактор **Юрій ЛЕВЕНЕЦЬ**,
доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Головний редактор **Віктор ГУСЄВ**,
доктор історичних наук, професор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Геннадій БОРЯК, доктор історичних наук, професор
Володимир БОРИСЕНКО, доктор історичних наук, професор
Igor ВЕРБА, доктор історичних наук, професор
Володимир ГОРБАТЕНКО, доктор політичних наук,
професор
Іван ДРОБОТ, доктор історичних наук, професор
Марія KARMAZINA, доктор політичних наук, професор
Віктор КОЛЕСНИК, доктор історичних наук, професор
Віктор КОТИГОРЕНКО, доктор політичних наук
Володимир КУЧЕР, доктор історичних наук, професор
Станіслав КУЛЬЧИШКІЙ, доктор історичних наук, професор
Олександр МАЙБОРОДА, доктор історичних наук, професор
Віктор МАТВИЄНКО, доктор історичних наук, професор
Юрій МИЩИК, доктор історичних наук, професор
Май ПАНЧУК, доктор історичних наук, професор
Віра ПІВЕНЬ, директор видавництва «Вища школа»
Юрій ПІНЧУК, доктор історичних наук, професор,
заступник головного редактора
Олександр РЕЄНТ, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Валерій СОЛДАТЕНКО, доктор історичних наук,
професор, член-кореспондент НАН України
Олександр СУШКО, доктор історичних наук, професор
Юрій ТЕРЕЩЕНКО, доктор історичних наук,
професор, заступник головного редактора
Юрій ХРАМОВ, доктор фізико-математичних наук,
професор

Chef-editor **Yuriy LEVENETZ**,
doctor of political sciences, professor, doctor of political
sciences, professor, corresponding member NAS of Ukraine,
director of the Institute of the Political
and Ethno-National Research (NAS of Ukraine)

Editor-in-chief **Victor GUSIEV**,
doctor of historical sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Gennadiy BORIACK, doctor of historical sciences, professor
Volodymyr BORYSSENKO, doctor of historical sciences, professor
Igor VERBA, doctor of historical sciences, professor
Volodymyr HORBATENKO, doctor of political sciences,
professor
Ivan DROBOT, doctor of historical sciences, professor
Maria KARMAZINA, doctor of political sciences, professor
Victor KOLESNYCK, doctor of historical sciences, professor
Victor KOTYHORENKO, doctor of political sciences
Volodymyr KUCHER, doctor of historical sciences, professor
Stanislav KUL'CHYTSKY, doctor of historical sciences, professor
Olexandr MAJBORODA, doctor of historical sciences, professor
Victor MATVIYENKO, doctor of historical sciences, professor
Yuriy MYTZYCK, doctor of historical sciences, professor
May PANCHUCK, doctor of historical sciences, professor
Vira PIVEN', director of the publishing house «Vyshcha shkola»
Yuriy PINCHUCK, doctor of historical sciences, professor,
assistant editor-in-chief
Olexandr REYENT, doctor of historical sciences, professor,
corresponding member of the NAS of Ukraine
Valeriy SOLDATENKO, doctor of historical sciences, professor,
corresponding member of the NAS of Ukraine
Olexandr SUSHKO, candidate of historical sciences, docent
Yuriy TERESHCHENKO, doctor of historical sciences,
professor, assistant editor-in-chief
Yuriy KHRAMOV, doctor of physico-mathematical sciences,
professor

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень НАН України
(протокол від 10 лютого 2004 р. № 1)

Постановою президії ВАК України затверджено як фахове видання
зі спеціальностей «Політичні науки» та «Історичні науки»
(протокол від 30 червня 2004 р. № 3–05/7)

Видається з серпня 2003 р.

Свідоцтво про реєстрацію
серія КВ № 8337 видано
Державним комітетом
телебачення
і радіомовлення України
22.01.2004

Матеріали не повертаються.
При передруку посилання
на «Історичний журнал» обов'язкове

Надруковано з плівок,
виготовлених у видавництві «Вища школа»,
вул. Гоголівська, 7г, м. Київ, 01054,
у ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»,
вул. Віскозна, 8, м. Київ, 02094

Відповідальний секретар
Наталія Шевчук
Художній редактор
Іван Хороший
Технічний редактор
Антоніна Омоховська
Коректори:
Ольга Лисицька, Наталія Потаніна
Комп'ютерна верстка
Євгена Іщенка

Підп. до друку 22.11.2006.
Формат 70 × 108/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура SchoolBookC. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 11,20. Обл.-вид. арк. 12,30.
Тираж 1000 пр. Зам. № 6-202.

Адреса редакції:

вул. Гоголівська, 7г, м. Київ, 01054,
тел.: 486-05-33, 486-32-44
факс 486-33-05

E-mail: v_skola@i.com.ua
(у полі «Тема» вказувати «Журнал»)
© «Вища школа», 2006

УДК 159.955

Олексій ЯСЬ,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник Інституту
історії України
НАН України

**ПОНЯТТЯ «СТИЛЬ
МИСЛЕННЯ»:
ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ,
ЗМІСТ, ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ**

Вислів «стиль мислення» ви-
кликає різноманітні асоціації в ака-
демичному середовищі. Своєрідне
його сприйняття та тлумачення спос-
терігаємо не тільки в багатьох науко-
вих студіях, а й на вербальному рівні.
Зокрема, це поняття використовують
для відображення інтелектуальної
неповторності різних видів творчої
діяльності включно із соціокультур-
ними умовами її побутування. Адже
зазначений термін містить величез-
ний інструментальний потенціал для
методологічних трансформацій та
концептуальних рефлексій. Відтак
багатство асоціацій продукує розма-
їття контекстів, у яких він застосо-
вується. Більш того, така широка
циркуляція перетворює стиль мис-
лення на вельми популярну метафо-
ру, якою послугується чимало на-
уковців. Її привабливість, мабуть,
пов'язана зі змістовим динамізмом,
що дає змогу досить вільно викорис-
товувати її в інструментальному пла-
ні, кардинально змінювати ракурс
висвітлення незалежно від ступеня
загальності тієї чи іншої дослідниць-
кої проблематики.

Загалом цей термін уживають для
окреслення індивідуальних рис твор-
чості конкретного вченого або мисли-
теля, стереотипних норм і соціопсихоло-
гічних, ціннісних установок у до-
слідницькій праці, світоглядних та ме-
тодологічних орієнтацій у межах на-
укових напрямів і шкіл, зрештою, для
позначення своєрідної соціо- й етно-

культурної матриці певної доби науко-
вої та суспільно-політичної думки.

Вочевидь мінливість інструменталь-
ного застосування зазначеного термі-
на щодо різноманітних об'єктів ви-
вчення суттєво ускладнює його змісто-
ву локалізацію. Вона зазвичай зале-
жить від тієї термінологічної кон-
струкції, в яку вмонтовують означене
поняття, але вповні не вичерпується
призначеною сферою вжитку. За вели-
ким рахунком, ідеться про самобутній
баланс авторських пріоритетів та по-
воротів думки, що визначається низ-
кою сформульованих питань, покладе-
них в основу відповідної дослідниць-
кої програми.

Утім, попри авторські устремлін-
ня, які відображаються в інструмен-
тальному використанні зазначеної де-
фініції, залишається досить широ-
кий простір стосовно її тлумачення,
що виявляється в розмитих змісто-
вих межах.

Щодо діапазону функціонального
призначення поняття «стиль мислен-
ня», то він сприймається у надзвичай-
но широкому розумінні. Очевидна по-
ліфункціональність дефініції значною
мірою формується тими численними
контекстами, в яких вона вживається
в наукових студіях. Водночас багат-
ство потенційних сенсів та сфер ужит-
ку зумовлює її функціональний син-
кретизм.

Впадає в око й надзвичайна метафо-
ричність терміна, особливо для позна-
чення явищ і процесів, що відбуваю-
ються у відмінних, але перехресних
сферах буття. Ця нелінійна, поліви-

© О. Ясь, 2006

мірна взаємодія з різними ступенями інтенсивності породжує надзвичайно динамічну, інколи калейдоскопічну зміну контекстів розгляду. Відтак виникає потреба в особливій пластичності мовних засобів, щоб адекватно передати складні соціокультурні, соціо-психологічні механізми взаємодії та багатство їх смислів.

Не випадково існує навіть своєрідний метафоричний ряд схожих, похідних дефініцій, утворених від родового поняття «стиль», які досить поширені в соціогуманітаристиці: стиль життя, стиль керівництва, стиль культури, стиль лідерства, стиль людини, стиль поведінки, стиль пояснень, стиль роботи тощо [1]. Причому кожна з них зберігає стійке і водночас універсальне смислове ядро родової основи попри мінливість інструментального застосування та функціонального призначення цієї низки термінів.

Загалом варто вести мову про репрезентацію в похідних дефініціях певної змістової сутності (соціокультурної, ціннісної, гносеологічної, онтологічної, ідеологічної та ін.). Остання різниться ступенем загальності стильових ознак залежно від способу їх представлення й адресної спрямованості. Таким у найзагальніших рисах постає поняття «стиль мислення» при першому розгляді.

Родовий термін «стиль» походить від грецького слова *στύλος* (лат. *stilus*), що первісно означало стебло. З поширенням писемності ним стали називати паличку для письма з кістки або металу, загострену з одного кінця, щоб писати на восковій дошці, й тупу, у формі лопатки чи кулі, з іншого кінця, щоб витирати написане. Звідси походить давній вираз «обернути стиль», тобто витерти написане на воску.

Латинське *stilus* згодом переходить із практики письма у сферу мови – античної риторики та поезики [2]. Відтак стиль стає явищем мови. Цим словом позначали літературну мову, індивідуальну творчу манеру письмен-

ника чи оратора тощо. Іноді його використовували в оцінному значенні. Приміром, Теофан Прокопович, автор відомого трактату про риторичне мистецтво, вважав, що стиль – це гарна, правильна, вишукана та виразна мова, яка застосовується адекватно до тих чи інших обставин [3].

Згодом різні значення цього терміна диференціюються. Під ним розуміють склад мови, особливості її використання в поезії та прозі, зображальні засоби, зокрема різноманітні тропи та фігури, типи і форми мови тощо [4]. Відбувається специфікація різноманітних смислів стилю на багатьох рівнях функціонування мови: персональному, груповому, жанровому, хронологічному, етнокультурному, соціальному, дисциплінарному тощо.

Пізніше викристалізовується розуміння художнього стилю як явища мистецтва та культури. Втім, воно вирізнялося мінливістю ознак залежно від виду мистецтва або пам'яток культури, які породжували неабияке розмаїття інтерпретацій та оцінок. Тому в мистецтво- та літературознавстві поступово трансформується тлумачення поняття «стиль»: від трактування цієї дефініції як сукупності певних ознак у формі та змісті, технічних прийомів та засобах мистецького вираження, цілісності образної системи – до розуміння як певного типу художнього бачення і мислення, як способу осягнення світу та місця людини в ньому. Наразі важливого значення набула організуюча функція стилю, яка передбачала розгляд фрагмента твору або уривок тексту з перспективи стильової цілісності. Водночас склалося два основних тлумачення стилю: мовознавче, лінгвістичне та мистецько-художнє. Вони хоча й співвідносилися між собою, але мали відмінні площини циркуляції.

Зрештою, історія мистецтва і літератури стала розглядатися і висвітлюватися з перспективи чергування та змагання художніх стилів. Відтак до культурологічної мутації родового по-

няття «стиль» на зламі XIX–XX ст. залишався один крок.

Кардинальні зрушення в соціогуманітаристиці спричинив неокантіанський поворот. Він не тільки трансформував основоположні уявлення в цій царині, яку відтепер ототожнювали з науками про культуру/дух та світом цінностей [5], а й упровадив інструментальне розуміння ролі і функцій понять та категорій. Засадним положенням цієї версії трансцендентального ідеалізму була думка про внутрішній зв'язок між об'єктами чи предметами, який не залежить від емпіричного спостереження, а конструюється у свідомості через поняття, що власне формують зміст знання.

Уже на початку XX ст. стиль стає одним із головних понять тогочасної естетики та культурології, з якою пов'язується загальний образ («обличчя») певної культурної/духовної доби. В такому сенсі його вживає, наприклад, Освальд Шпенглер [6], який навіть використовує термін «стиль культури» [7]. Відтак родові поняття та його похідні дефініції дедалі ширше застосовуються для позначення соціокультурної єдності різноманітних форм, явищ та процесів з обсягу людського буття.

Та найприкметнішою рисою тодішньої ситуації в пізнанні була переорієнтація вчених-гуманітаріїв на вивчення повсякденності соціального життя, його культурного тла та пов'язаних із ними колективних і індивідуальних свідомостей.

Саме на перехресті неокантіанської парадигми та соціоцентричної традиції пізнання у першій третині XX ст. відбулася формалізація похідного поняття «стиль мислення». Питання щодо впровадження цієї дефініції потребує уточнення. Зазвичай її поширення пов'язують із теорією стилів людського мислення німецького соціолога та філософа угорського походження Карла Маннгейма. Майже одночасно з німецьким ученим цей тер-

мін використовував польський лікар та філософ Людвік Флек [8], а також деякі інші науковці.

Зауважимо, що в радянському наукознавстві тривалий час заслугу введення до широкого обігу поняття «стиль мислення» приписували німецькому фізику Максу Борну, зокрема посилалися на його відому працю «Стан ідей у фізиці» (1953) [9]. Борн, у свою чергу, посилався на листування зі своїм колегою, швейцарським фізиком-теоретиком Вольфгангом Паулі, та застосовував цей термін для означення «загальних тенденцій думки, що повільно змінюються та створюють певні філософські періоди з характерними для них ідеями у всіх галузях людської діяльності, у тому числі в науці» [10].

Отже, можемо припустити, що поява поняття «стиль мислення» була результатом колективної творчості на міждисциплінарному рівні.

Первісно ця термінологічна новація, мабуть, постала у контексті спроб К. Маннгейма виокремити групові стереотипи мислення, породжені відповідним соціальним середовищем. По суті, йшлося про складне сполучення соціальних, культурних та психологічних чинників, які продукували сталі норми свідомості, що утворювали суб'єктивний образ – «консервативний стиль мислення» [11]. Маннгейм вважав, що соціальне буття є складним історичним процесом, який у різні епохи породжує відмінні життєві доміанти, що можуть мати економічний, релігійний та інший характер. Вони і визначають стиль доби. На його думку, в межах тієї чи іншої доби існують відмінні соціальні констеляції, які зумовлюють існування різних «стилів мислення» або «розумових позицій».

Власне теорія німецького вченого, очевидно, виникла на підставі аналізу перехресних контекстів стилю як естетичної та соціологічної дефініції [12]. Причому Маннгейм виходив з гносеологічних потреб, пов'язаних із

поліпшенням дослідницького інструментарію для вивчення складних процесів та явищ на гранях соціального, культурного і духовного життя. «Кожен, хто коли-небудь до кінця продумав яку-небудь теорію, аж до її зв'язків з живим життям, хто брав участь у соціальній боротьбі або хоча б у процесі суспільного життя зміг проникнути в різні соціальні прошарки, дійде висновку, що соціальна боротьба відображається також в етичних концепціях, образах думок і модах, які взаємозв'язані один з одним; що стиль життя і стиль мислення є передовими лініями боротьби, в ході якої здійснюються безпосередньо зримі конфлікти та тертя в економічній і політичній, орієнтованій на владні структури, сферах... Таким чином, якщо дослідник має намір зробити завданням соціології культури та дослідження ідеології не лише вивчення таких взаємозв'язків, де є безпосередня зацікавленість, але й ті області, де йдеться тільки про опосередковане ангажування соціальних прошарків, то йому необхідно неодмінно удосконалити методи дослідження», – зазначає німецький соціолог [13].

Теорія стилів мислення та загалом соціологія знання Карла Маннгейма здобули неабияку популярність у науковій і суспільно-політичній думці середини ХХ ст., хоча й оцінювалися вельми суперечливо, а деякими вченими – вкрай негативно [14]. Та попри розмаїття оцінок і тлумачень вона відображала тогочасні дослідницькі інтенції багатьох учених, котрі прагнули відтворити переломлення соціального контексту науки в когнітивних процесах, а також надати йому певного сенсу.

Подібними мотивами керувався й польський дослідник Л. Флек, який прагнув окреслити соціокультурний вимір наукової діяльності, зокрема в історії медицини. Для реконструкції складного механізму цієї взаємодії він упроваджував понятійну зв'язку «стиль мислення»/«розумовий колек-

тив», яка мала заповнити гносеологічні прогалини в студіях з історії науки. «Якщо визначити «розумовий колектив» як співтовариство людей, що взаємно обмінюються ідеями чи підтримують інтелектуальну взаємодію, то він стане в наших очах одиницею розвитку якої-небудь сфери мислення, певного рівня знання та культури. Це і є те, що ми називаємо стилем мислення», – зазначає Флек [15].

В іншому місці польський учений подає вужче тлумачення стилю мислення, зокрема характеризує його як «спрямоване спостереження разом з відповідною ментальною та предметною асиміляцією сприйнятого» [16]. Водночас стиль мислення фігурує в його студії як своєрідна замкнена система, що створює певну гармонію взаємодії між суб'єктом, одержаним знанням та об'єктом пізнання. Утім, стиль мислення забезпечує також гармонію ілюзій і упереджень, яких неможливо позбутися в межах цієї системи [17]. Відтак автор пропонує досить складну модель, що враховує різні інтерактивні чинники у формуванні наукового знання.

З такої перспективи функціонування науки розглядається Флеком як історичний зв'язок, взаємодія різних стилів мислення. На його думку, саме сплетіння різних поворотів мислення, позаяк вони пов'язані з усім обсягом знань, які мають «розумові колективи», часто приводить до виникнення сучасних наукових понять [18]. Таким чином учений демонструє соціокультурні витоки походження наукових фактів, визначаючи факт як «результат певного стилю мислення» [19], «понятійну структуру, яка відповідає стилю мислення, котру можна вивчити з історичного, індивідуально- та колективно-психологічного поглядів» [20]. Варто зазначити, що свої думки автор, лікар з великим практичним досвідом, ілюструє численними і досить специфічними прикладами з історії дослідження хвороб протягом кількох століть.

Взагалі термінологічна пара Л. Флека мала відобразити соціокультурний зміст когнітивної свідомості «розумового колективу» як у діахронному, так і в синхронному розрізі. Вона певною мірою нагадує понятійну зв'язку «парадигма»/«наукова спільнота» американського історика науки Томаса Куна. Недаремно останній розглядав студію Флека як предтечу багатьох своїх ідей [21]. Подібну термінологічну конструкцію («стиль мислення»/«соціальний прошарок») використовував і К. Маннгейм. Щоправда, німецький учений прагнув з'ясувати соціальні та культурні виміри консерватизму як ідеології та політичної доктрини, тобто керувався дещо відмінною дослідницькою мотивацією.

Зауважимо, що і Маннгейм, і Флек передусім виходили з ідеї культурної, точніше, соціокультурної своєрідності та гетерогенності тієї чи іншої історичної доби. Ця думка належить до засадних положень теорії «стилів мислення» у варіаціях обох учених. Наприклад, Флек був переконаний, що кожна «історична культурна доба» є соціальною структурою, що має свої домінуючі концепції, але водночас зберігає інтелектуальні залишки минулого та містить зародки майбутнього [22]. Подібну тезу знаходимо і в студіях Маннгейма, який вважав, що «соціальний прошарок не створює свій стиль мислення з нічого, що він вростає у вже існуючу картину світу і систему мислення, сприймаючи незвичайну для нього, до того часу, можливо ту, яка існувала лише в зародку, тенденцію думки, підкорюючи її завданням функцій, що змінилися, і тільки в такий спосіб згодом перетворюючи її на щось справді нове» [23].

Вважається, що поява чи, вірніше, поступове перетікання терміна «стиль мислення» в радянській інтелектуальній простір відбулося в 60–70-х роках [24]. Спершу його вживали переважно в студіях з наукознавства, а та-

кож у працях, що порушували філософські проблеми історії науки. Щоправда, ця термінологічна новадія ширилася здебільшого без зазначення джерела походження, а відтак у відриві від первісних теорій «стилів мислення» К. Маннгейма, Л. Флека та ін. Такі передумови поширення поняття у радянській науці спричинилися до досить специфічних спроб його тлумачення та інструментального використання.

Первісно цей термін розуміли досить вузько. Зокрема, вважали, що стиль мислення складається з певних правил, переважно уявних, які визначають алгоритм наукового дослідження [25]. Іноді його розглядали як детермінанту стратегії наукового пошуку та дослідницької програми [26], певний канон [27], за яким будується світ науки в ту чи іншу історичну добу, тощо. У ширшому сенсі поняття трактували як сукупність характерних норм мислення певного історичного періоду, загальнознавчих уявлень про ідеальне наукове знання та відповідні способи його отримання [28].

Дехто з дослідників характеризував стиль мислення як «логічну форму (структуру), яка визначається стандартними уявленнями (системою категорій, ідей, принципів) тієї теоретичної системи, яка відповідає історично конкретній формі витлумачення детермінації процесів і явищ дійсності та визначає як загальні, так і окремі способи розгляду об'єктів, тобто методологію та методику конкретних досліджень» [29]. За афористичним висловом одного з учасників тодішніх дискусій, «стиль мислення — це те, що витає в науковій сфері, виражає «дух» наукового мислення свого часу» [30].

Щодо функцій терміна, то вважалося, що головною з них є інтеграція наукових знань та гносеологічного ідеалу [31]. Обстоювалася також теза про двоїсту природу стилю мислення: загальну (властиву певній історичній до-

бі в цілому) та предметну, або дисциплінарну (характерну для певної науки) [32]. Водночас виокремлювали й організаційно-структурну функцію, зокрема наголошували, що стиль мислення «організовує процес наукового пізнання відповідно з певним зразком, еталоном наукової теорії» [33]. Зокрема, деякі науковці послуговувалися цим поняттям для позначення сукупності способів і методів організації знань у цілісні системи [34].

Загалом стиль мислення розглядався як операційний термін для характеристики загальної картини світу науки певної доби [35]. Зрештою, в більш чи менш усталеному вигляді ця дефініція вживалася у парній термінологічній конструкції «стиль мислення»/«ідеал науковості». Така специфіка застосування зумовлювала домінування нормативної функції поняття. Відтак його змістове наповнення коливалося, зазвичай у межах тлумачення зазначеної нормативності, яка набувала то універсальних рис ідеальності, то приземлених ознак стереотипу, алгоритму, канону, традиції, логічної структури, пріоритету в дослідницькій стратегії тощо.

Утім, на зламі 70–80-х років відбувається перегляд тлумачень сенсу терміна і його функціонального призначення, пов'язаний зі спробами розглянути стиль мислення з перспективи ціннісних, а згодом – соціокультурних характеристик. Відтак гносеологічне розуміння цього поняття, зокрема його нормативної та організаційно-структурної функцій, поступається трактуванню його як знака, носія соціокультурного, ціннісного змісту наукового знання [36]. Подібні зрушення простежувалися не тільки у філософській та наукознавчій літературі, а й у деяких історичних працях. Приміром, у 1978 р. вийшла друком монографія історика-медієвіста Леоніда Баткіна «Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления». За старою радянською традицією автор обійшов увагою поход-

ження поняття, винесеного у назву його студії.

Достеменно невідомо, якими мотивами керувався вчений: обмеженим обсягом монографії, міркуваннями ідеологічної лояльності, а можливо, вважаючи, що питання походження цього терміна є другорядним з перспективи провідних дослідницьких завдань. Однак його внутрішні рефлексії щодо предметної області праці виразно демонструють самотутнє розуміння стилю мислення, яке істотно відрізняється від більшості тлумачень радянських філософів та істориків науки. Зокрема, Л. Баткін визначає предметне поле свого дослідження як «історію культурної свідомості в найширшому сенсі», «стиль гуманістичного філософствування: не стільки що (тут і далі виділено автором. – О. Я.) мислили (гуманісти. – О. Я.), скільки як вони це робили» [37].

Причому головна мета монографії, сформульована істориком, полягає в тому, щоб «з'ясувати культурний сенс групової спільноти гуманістів» [38]. Таке розуміння терміна не тільки виказує дослідницькі устремління автора на відтворення соціокультурного контексту групової свідомості, а й продукує певні паралелі із згаданими теоріями К. Маннгейма та Л. Флека.

Можливо, це трактування запозичене із західної наукової літератури, а, можливо, стало наслідком спілкування з філософом Володимиром Біблером, автором відомої монографії «Мышление как творчество» (М., 1975), який репрезентував інтелектуальну традицію, започатковану видатним російським мислителем Михайлом Бахтіним. Про ці творчі контакти свідчать і сам Л. Баткін [39], і відомий російський історик-медієвіст Арон Гуревич [40]. Зрештою, стиль мислення в інструментарії Баткіна слугує досліднику засобом виявлення специфічних рис свідомості італійських гуманістів як особливої групової спільноти [41].

Упродовж 80-х років досліджуване нами поняття дедалі більше пов'язують із культурним тлом певної епохи, зокрема її аксіологічними вимірами. Відтак стиль мислення розглядають як особливий феномен культури, що відіграє неабияку евристичну роль у наукознавстві [42], а також ототожнюють його з консервативною складовою в пізнавальному процесі [43]. Приміром, російський філософ Олександр Кравець вважав, що «стиль мислення характеризує спосіб думання, який відповідає історичній добі, загальноприйнятим стереотипам інтелектуальної діяльності. Він виявляється передусім у формах мислення, які для певного історичного етапу розглядаються як загальновизнані, як такі, що відповідають духу епохи, ідеалу науковості. На відміну від наукових методів і теорій, які неприховано (експліцитно) сформульовані та обґрунтовані, стиль мислення має характер неочевидного ціннісного знання про правильні канони пізнання, якими керується наукова спільнота» [44]. Більш того, вчений навіть обстоює думку, що певна інтелектуальна традиція спирається на відповідний стиль мислення [45].

Проте, мабуть, найяскравіше про суттєві зрушення у тлумаченні терміна «стиль мислення» свідчать його метафоричні визначення як своєрідного інтерфейсу між культурою та природознавством, як посередницької ланки між наукою і соціумом [46]. Зазначимо, що такі тлумачення впритул підводили до думки про механізми ціннісного відбору і трансляції норм раціональності, які відповідають певному типу культури.

Отже, стиль мислення впродовж 80-х років розглядається в широкому соціокультурному сенсі, поза межами змісту власне предметного знання. Фактично цей термін застосовується для позначення уявлень, образів, моделей, норм і зразків, які побутують у глибинних шарах свідомості вчених та створюють первинні

схеми пізнавальної діяльності певної доби. Та найважливішою видається трансформація ідеї тотальних, монолітних стилів наукового мислення (класичного, неklasичного, постнеklasичного і под.), яка до того часу домінувала у філософських працях та студіях з наукознавства. Натомість постають думки про диференціацію стильових утворень, визнання їх розмаїття та нерівномірності поширення у різних сферах соціокультурного буття.

Зауважимо, що така констатація була надзвичайно важливою для інструментального застосування поняття, оскільки давала змогу гнучко змінювати рівень загальності, а відтак і ракурс висвітлення (наприклад: романтичний стиль мислення, стиль мислення харківських романтиків, героїко-художній стиль мислення М. Костомарова, критично-аналітичний стиль мислення М. Максимовича). Адже стиль мислення відтепер сприймався як термін з багатьма динамічними смислами.

Істотно розширився й функціональний діапазон дефініції. Якщо раніше стилю мислення відводили здебільшого нормативну та організаційно-структурну функції, то протягом 80-х років до кола останніх включили аксіологічну (ціннісної орієнтації), комунікативну, регулятивну та соціалізуючу функції [47].

Таким чином, наприкінці радянської доби стиль мислення сприймався як термін поліфункціонального призначення з рухливою варіативністю сенсів та великим інструментальним потенціалом на міждисциплінарному рівні. Впродовж останнього двадцятиліття ця дефініція набуває значної популярності, широко застосовується в багатьох соціогуманітарних дисциплінах, зокрема в історіографії. Стиль мислення фіксується і в термінологічному апараті історичної науки та соціогуманітаристики, зокрема в дидактичних посібниках [48] і словниках [49].

Зауважимо, що в сучасну добу це поняття трактується по-різному. Приміром, філософи розглядають стиль наукового мислення як засіб метатеоретичного дослідження структури та динаміки науки, зокрема, визначають його як «сукупність методологічних регулятивів, ідеалів та норм» [50]. Водночас вони визнають і важливу його роль як своєрідного транслятора ціннісних пріоритетів певного історичного часу. Історики акцентують увагу на соціокультурному контексті застосування поняття, що дає змогу простежити зв'язок науково-пізнавальної діяльності з культурним та соціальним середовищем тієї чи іншої доби, тобто виявити індивідуальні риси творчості вченого або специфічні стильові характеристики певної академічної спільноти. Його пропонують використовувати і для генералізації уявлень про науково-історичний процес, який розглядають із перспективи зміни й конкуренції стилів мислення [51].

Відомі спроби опрацювання творчої спадщини визначних українських учених, зокрема В. Липинського, із залученням класичної теорії стилів людського мислення К. Маннгейма [52]. Однак у царині української та всієї пострадянської гуманітаристики нині побутують також інші чинники, які продукують кардинальні термінологічні мутації.

Насамперед варто вказати на інтелектуальну хвилю лінгвістичного повороту, яка докотилася до пострадянського інтелектуального простору лише в останні два десятиліття, починаючи з 90-х років. Вона спричинилася до перегляду самого родового терміна «стиль», позаяк, за висловом Франкліна Анкерсмита, постало питання перенесення цього поняття з історії мистецтва на загальну історію людства [53]. Згадаємо хоча б відому концепцію «модусів історіографічного стилю» американського вченого Гейдена Уайта, який тлумачить історичні праці у світлі певних комбінацій трьох

дослідницьких стратегій (модусів): аргументації (формізм, органіцизм, механіцизм, контекстуалізм), ідеологічного підтексту (анархізм, консерватизм, радикалізм, лібералізм) та побудови сюжету (роман, комедія, трагедія, сатира) [54]. Нині її розглядають як пошук відповідності між певним фрагментом минувшини та тією частиною мови, яка найкраще її представляє [55].

Ці впливи почасти споглядаємо і в сучасному побутуванні похідної дефініції «стиль мислення», зокрема в наукознавстві. Приміром, дехто з учених вважає, що стиль наукового мислення «інтегрує умови розуміння текстів відповідно до їх соціокультурного контексту і когнітивного змісту, регулює виникнення та зміну смислів, тобто формує і поширює загальноприйнятій контекст наукового пізнання» [56]. Подібні підходи незаперечно свідчать про постмодерністські впливи, хоча і демонструють прагнення пов'язати їх із традиційним тлумаченням цього терміна.

Так чи інакше, поняття «стиль мислення» на сьогодні має неабиякий інструментальний потенціал. Адже розмаїття модифікацій «плаваючих» смислів цього терміна досконало відображає сам дух креативності, який шириться в соціогуманітаристиці загалом та в історичній науці зокрема.

Насамкінець варто звернути увагу й на термінологічні конструкції, в яких нині використовується вказане поняття: «стиль мислення»/«соціокультурна система», «стиль мислення»/«ідеал науковості», «стиль мислення»/«образ науки», «стиль мислення»/«дослідницька програма»/«картина світу» та ін. Наведені понятійні сполучення не тільки демонструють багатство контекстів інструментального застосування стилю мислення, а фактично виявляють різні пласти когнітивної свідомості та їх змістові маркери.

Крім того, у стильових рисах творчості (універсальних, загальнонаціо-

нальних, регіональних, жанрових, групових, персональних та ін.) відображено ставлення особистості (науковця, письменника, митця), наукового колективу чи спільноти до навколишнього світу, зокрема способи його усвідомлення та розуміння.

З такої перспективи стиль мислення дає змогу розглядати різноманітні аспекти діяльності суб'єкта (вченого)

у відмінних соціокультурних середовищах, зокрема характеризувати специфіку його світосприйняття та наукових поглядів, творчі мотивації, дослідницькі пріоритети і ціннісні орієнтації, персональну позицію, місце у професійній спільноті та роль у неформальному творчому колективі (напряму, течію, школу, гурток, групу) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Джери Девід, Джери Джулія. Большой толковый социологический словарь: В 2 т. – М., 1999. – Т. 2. – С.297; Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. – Санкт-Петербург; Москва; Харьков; Минск, 1997. – С. 680; Психология: Слов. / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М., 1990. – С. 385; Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна; Упоряд.: В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін. – К., 1997. – С. 340.
2. Новик И. Б. Системный стиль мышления (особенности познания и управления в сложных системах). – М., 1986. – С. 4.
3. Прокопович Ф. Філософські твори: В 3 т. – К., 1979. – Т. 1. – С. 241.
4. Соколов А. Н. Теория стиля. – М., 1968. – С. 5.
5. Савельева И. М., Полетаев А. В. Знание о прошлом: теория и история: В 2 т. – СПб., 2003. – Т. 1. – С. 129, 184.
6. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: В 2 т. / Вступ. ст., прим. и пер. с нем. К. А. Свасьяна. – М., 1993. – Т. 1. – С. 367–370.
7. Там же. – С. 373.
8. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива / Сост. и предисл., пер. с англ., нем. и пол. яз., общ. ред. В. Н. Поруса. – М., 1999. – 220 с.
9. Семакова З. М. Современный стиль научного мышления и его роль в активизации исследовательской деятельности // Понятие деятельности в философской науке / Ред. В. Н. Сагатовский. – Томск, 1978. – С. 192; Кравец А. С. Стиль научного мышления как понятие и реальный научный феномен // Стиль мышления как выражение единства научного знания / Науч. ред. А. С. Кравец, В. А. Сидоркин. – Воронеж, 1981. – С. 5; Новик И. Б. Стиль мышления и прогресс научного познания // Философия, естествознание, социальное развитие / Отв. ред. Ю. В. Сачков. – М., 1989. – С. 187.
10. Борн М. Состояние идей в физике // Борн М. Физика в жизни моего поколения: Пер. с нем. – М., 1963. – С. 227–228.
11. Фененко А. В. Анализ консерватизма Карла Манхейма: кризис парадигмы? // Тр. молодых ученых Воронеж. гос. ун-та. – Воронеж, 2002. – Вып. 2. – С. 213–216.
12. Манхейм К. О специфике культурно-социологического познания // Манхейм К. Социология культуры: Избранное. – М.; СПб., 2000. – С. 283–287.
13. Его же. Социологический генезис социологии культуры // Там же. – С. 468.
14. Див., напр.: Поннер К. Открытое общество и его враги: В 2 т.: Пер. с англ. / Под общ. ред. В. Н. Садовского. – М., 1992. – Т. 2. – С. 245–248; Арон Р. Лекции по философии истории // Арон Р. Избранное: Измерения исторического сознания / Отв. ред. И. А. Гобозов. – М., 2004. – С. 233–235.
15. Флек Л. Указ. соч. – С. 64.
16. Там же. – С. 121.
17. Там же. – С. 63.
18. Там же. – С. 122.
19. Там же. – С. 117.
20. Там же. – С. 106.
21. Кун Т. Предисловие // Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. / Сост. В. Ю. Кузнецов. – М., 2003. – С. 15.
22. Флек Л. Указ. соч. – С. 54.
23. Манхейм К. Социологическая теория культуры в ее познаваемости (Конъюнктивное и коммуникативное мышление) // Манхейм К. Социология культуры: Избранное. – С. 372.

24. *Іващенко В.* Стиль мислення // Історіографічний словник: Навч. посіб. / За ред. С. І. Посохова. – Х., 2004. – С. 255–256.
25. *Чудинов Э. М.* Теория познания и современная физика (Гносеологические принципы и физические теории). – М., 1974. – С. 49.
26. *Серебрякова Э. С.* Место стиля мышления в структуре научного знания // Стиль мышления как выражение единства научного знания. – Воронеж, 1981. – С. 56.
27. *Крымский С. Б.* О стиле мышления современного естествознания // Проблемы философии и методологии современного естествознания. – М., 1973. – С. 306.
28. *Кравец А. С.* Указ. соч. – С. 16–17.
29. *Семакова З. М.* Указ. соч. – С. 210.
30. *Кравец А. С.* Указ. соч. – С. 22.
31. *Уваров А. И.* К вопросу о стиле мышления в исторической науке // Вопр. методологии обществ. и гуманит. наук. – Калинин, 1972. – С. 54.
32. *Там же.* – С. 53.
33. *Чудинов Э. М.* Теория отнесенности и философия. – М., 1974. – С. 254.
34. *Сачков Ю.* Проблема стиля мышления в естествознании // Философия и естествознание. – М., 1974. – С. 75.
35. *Устюгова Е. Н.* Проблема стиля в контексте теории деятельности // Понятие деятельности в философской науке. – С. 179.
36. *Ее же.* Стиль научного мышления как культурологическая проблема // Наука и культура / Отв. ред. В. Ж. Келле. – М., 1984. – С. 126–127.
37. *Баткин Л. М.* Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления / Отв. ред. М. В. Алпатов. – М., 1978. – С. 8.
38. *Там же.* – С. 9.
39. *Там же.* – С. 193 (прим. 37).
40. *Гуревич А.* История историка. – М., 2004. – С. 217; Див. про В. С. Біблера: *Философы России XIX–XX ст.: Биографии, идеи, труды* / Гл. ред. П. В. Алексеев. – М., 1993. – С. 25.
41. *Баткин Л. М.* Указ. соч. – С. 170–174.
42. *Устюгова Е. Н.* Стиль научного мышления... . – С. 128.
43. *Там же.* – С. 134.
44. *Кравец А. С.* Традиции и инновации в становлении научного стиля мышления // Философия, естествознание, социальное развитие. – С. 169.
45. *Там же.* – С. 171.
46. *Новик И. Б.* Стиль мышления... . – С. 199.
47. *Устюгова Е. Н.* Стиль научного мышления... . – С. 136–137.
48. *Колесник І. І.* Українська історіографія XVIII – початку XX ст.: Навч. посіб. / Ред. І. Гирич. – К., 2000. – С. 42.
49. *Медведева И. А.* Стиль научного мышления // Новейший философский словарь / Сост. и гл. ред. А. А. Грицанов. – 3-е изд., испр. – Минск, 2003. – С. 992–993; *Іващенко В.* Назв. праця. – С. 255–257.
50. *Медведева И. А.* Указ. соч. – С. 992.
51. *Зашкільняк Л. О.* Вступ до методології історії. – Л., 1996. – 96 с; *Його ж.* Методологія історії: від давнини до сучасності. – Л., 1999. – 227 с. – Ред.: Колесник І. Методологія історії чи історія методології: метафори історичного дискурсу. // Укр. гуманіт. огляд. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 83.
52. *Галушко К.* Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих». – К., 2002. – С. 23.
53. *Анкерсмит Ф.* История и тропология: Взлет и падение метафоры / Пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломеец, В. Катаева. – М., 2003. – С. 36–37.
54. *Уайт Х.* Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX в.: Пер. с англ. / Под ред. Е. Г. Трубиной, В. В. Харитоновой. – Екатеринбург, 2002. – С. 49–50.
55. *Кукарцева М. А.* Лингвистический поворот в историописании: эволюция, сущность и основные причины // Вопр. философии. – 2006. – № 4. – С. 50.
56. *Хаджаров М. Х.* Стиль научного мышления в биологическом познании. (http://www.portalus.ru/modules/philosophy/print.php?subaction=showfull&id=1108503792&archive=0211&start_from=&ucat=1&)

SUMMARY

The definition «style of thinking», its functional, substantial, and instrumental aspects has been considered in this article in the broad historical context.